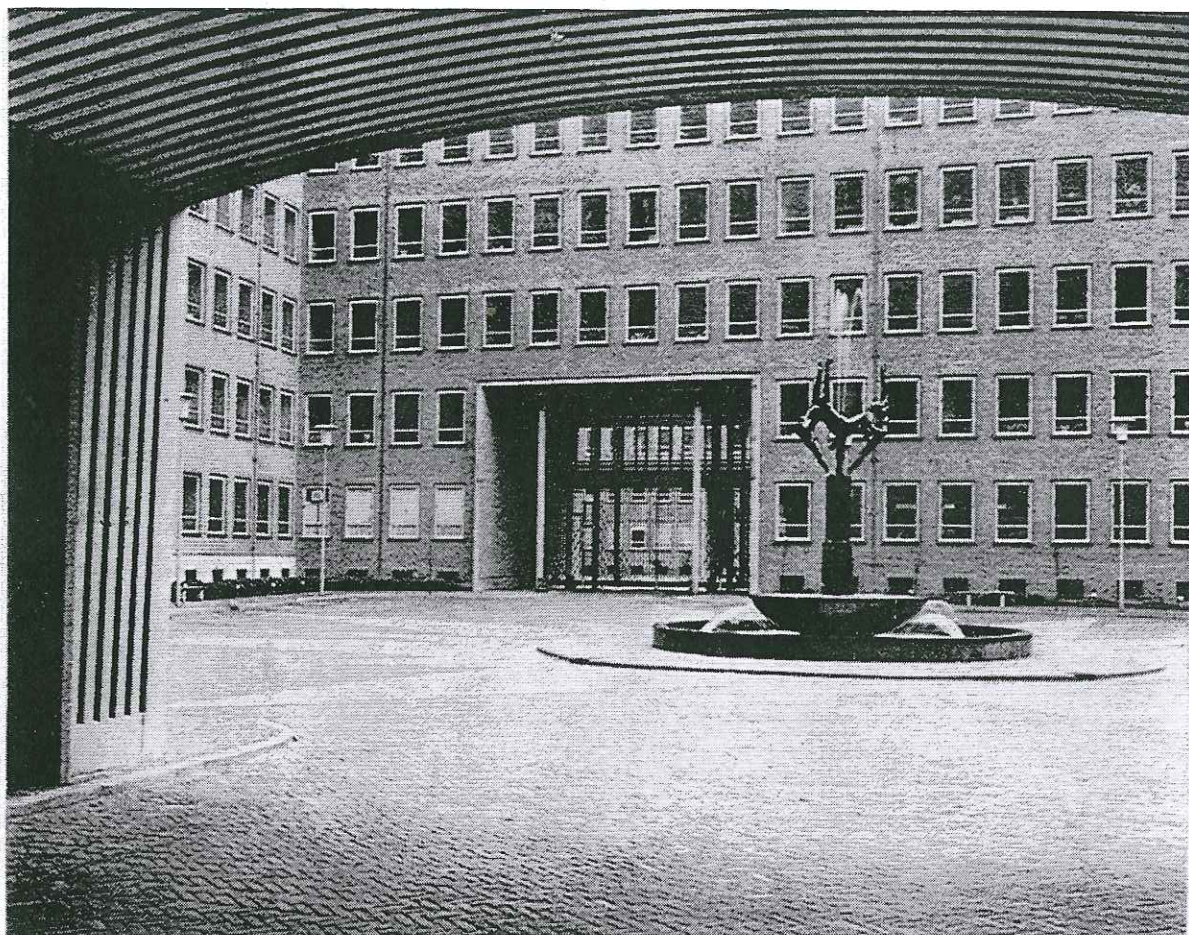

Het Ministerie van Landbouw en Visserij

Bezuidenhoutse weg 73 t/m 79.

**De eerste binnenplaats, grenzend aan de Bezuidenhoutseweg, met fontein
Rechts (niet zichtbaar op de foto) bevindt zich de hoofdingang**

Het Ministerie van Landbouw en Visserij

1e Van den Boschstraat 4 | 's-Gravenhage | 1966

Toen de oorlog was afgelopen bestond er een grote achterstand in de aanvullende bouw voor ministeries en rijkskantoren. Verschillende factoren hebben tot deze vertraging geleid: de crisisjaren vóór de oorlog, stilstand gedurende de oorlogsperiode zelf, en de uitbreiding van de overheidsbemoedeningen na de oorlog. Daarom moest na de oorlog direct een deel van de schaars beschikbare bouwrijpe bouwgrond voor rijksgebouwen worden bestemd.

Een van deze stukken was het bouwperceel gelegen tussen de Bezuidenhoutseweg, de 1e Van den Boschstraat en de 3e Van den Boschstraat. In 1952 werd besloten daarop een rijkskantorengebouw te plaatsen. Toen stond nog niet vast, wie van de vele gegadigden in aanmerking zou komen voor het betrekken van dit complex. Een beslissende keuze zou te veel tijd hebben geveerd, maar voor een neutraal kantoorgebouw met een algemene opzet en een zekere vastheid van plan-indeling werd althans een begin van uitvoering verantwoord geacht. Het gebouw moest dus zowel kleine als zeer grote diensten kunnen huisvesten.

Door de toenmalige rijksbouwmeester, ir. G. Friedhoff, werd het gebouw ontworpen. Na ampele overweging bleek hem, dat de hoofdvorm van het gebouw zoals dat door de stedenbouwkundige W. M. Dudok in het wederopbouwplan voor het Bezuidenhout was aangegeven, zeer goed zou voldoen aan de te stellen architectonische en organisatorische eisen.

Het ontwerp omvatte het volgende:

vier hoge gebouwen (hoofdvlugels), loodrecht staande op de 1e Van den Boschstraat;

drie iets lagere gebouwen (dwarsvlugels) daartussen, die langs de 1e Van den Boschstraat liggen;

drie dwarsvlugels aan de achterzijde, eveneens tussen de genoemde hoofdvlugels. Deze dwarsvlugels aan de achterzijde zijn van verschillende hoogte in verband met de aard van de aanwezige belendingen.

Bij deze vorm ontstaan drie binnenplaatsen, die bereikbaar zijn door een straat die op maaiveldhoogte onder de vier hoofd vleugels doorloopt. Deze straat ligt ongeveer op de plaats van de vroegere 2e Van den Boschstraat.

Met het oog op het veronderstelde gebruik van het gebouw zijn alle vleugels ontworpen met een gang in het midden en aan beide zijden de kamers, waarvan de scheidingswanden verplaatsbaar werden gedacht.

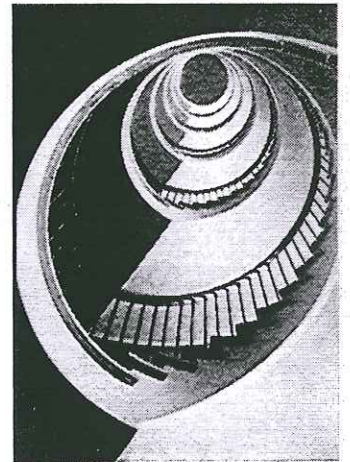
Als globale opzet werd verder uitgegaan van archief ruimten onder de kap van de hoofd vleugels, en van kantineruimte boven de dwarsvleugels met terrassen aan de 1e Van den Boschstraat. Een in het uitbreidingsplan gewenste lage aanbouw aan de zuidzijde werd ook voor kantineruimte gereserveerd.

In de kelders konden magazijnruimte, zwaar archief en rijwielbewaarplaats worden ondergebracht.

Door de Rijksgebouwendienst werden het Ingenieursbureau *J. A. van Heerde* en het Ingenieursbureau *P. W. Deerns* belast resp. met de betonconstructies en de bouwleiding, en met de installaties voor verwarming, ventilatie en elektriciteit. Als akoestisch adviseur voor enkele ruimten trad de heer *H. H. Mittelberg* op.

De verdeling van de leidingen werd zo ontworpen, dat op iedere travee van 1,77 m (d.w.z. een gebouwgedeelte ter breedte van een raam met een half raampenant aan iedere zijde) de radiator binnen deze breedte afzonderlijk kan worden bediend, en tevens de nodige aansluitingen voor elektriciteit en telefoon beschikbaar zijn. Door een en ander op te nemen in de kolombetimmeringen is dit op eenvoudige en doeltreffende wijze opgelost. Deze kolombetimmeringen werden tevens de aansluitingen van de verplaatsbare wanden.

Een uitgebreid grondonderzoek toonde aan, dat voor de fundering van de gebouwen geen palen nodig waren. De gebouwen staan met betonplaten direct op het zand.

De wenteltrap, aan de voorzijde van de vleugel 'Eendracht'

Een beeld van Ceres bekraant de
ingang aan de 1e Van den Boschstraat

Het gehele frame van het gebouw, alsmede de kelders, zijn van gewapend beton. Alleen de bovenste verdieping van de hoofd vleugel aan de Bezuidenhoutseweg – de huidige kantine – heeft een stalen kap.

De gevels zijn van baksteen, waardoor het onderhoud tot een minimum kan worden beperkt.

De stalen ramen in vurehouten kozijnen zijn uitgevoerd als tuimelramen. Hierdoor kunnen alle ramen van binnen uit worden gewassen en zijn geen dure glazenwasinstallaties nodig.

In verband met de geluidshinder is voor de ramen aan de Bezuidenhoutseweg en de 1e Van den Boschstraat Thermopaneglas gebruikt. Hoewel deze ramen ook als tuimelramen werden uitgevoerd, zullen ze als gevolg van het straatlawaai vrijwel steeds gesloten moeten zijn. Om toch een redelijke luchtverversing te waarborgen zijn de kamers, gelegen aan de beide genoemde hoofdwegen, van een kunstmatige ventilatie voorzien.

Het ketelhuis bevat vier ketels, die met zware olie worden gestookt. Vanuit dit ketelhuis wordt de verwarming van het gehele complex verzorgd.

Toen de bouw reeds in een vergevorderd stadium verkeerde werd besloten, dat de vleugels rondom de meest zuidelijke binnenplaats in gebruik zouden worden genomen door de Luchtmachtstaf. Spoedig daarna werd bekend, dat de vleugels rond de noordelijke binnenplaats door het Ministerie van Landbouw en Visserij zouden worden betrokken. Deze beslissingen waren aanleiding tot een aantal veranderingen aan de indelingen en bestemmingen. Voor het Ministerie van Landbouw waren deze wijzigingen minder ingrijpend dan die voor de Luchtmachtstaf, alleen al omdat de bouw van het noordelijke gedeelte minder ver gevorderd was. Zo kon een goederenlift met los- en laadplaats voor vrachtauto's nog zonder bezwaar in de plannen worden opgenomen.

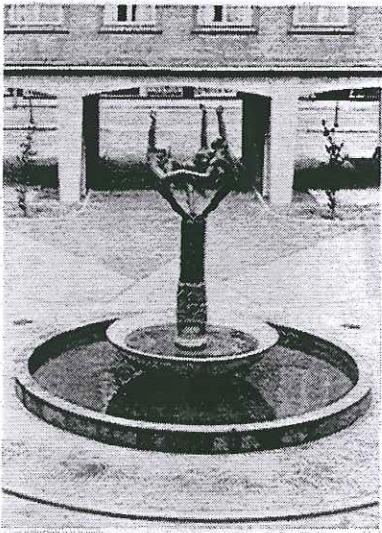
Daar nu de indeling van het gebouw kon worden vastgesteld, werden de duurdere verplaatsbare scheidingswanden tussen de kamers vrijwel alle overbodig, en werden gemetselde wanden aangebracht van materiaal met een gering gewicht (holle Molersteen). Slechts de dwarsvleugel die de middelste binnenplaats aan de zijde van de 1e Van den Boschstraat begrenst heeft nog stalen verplaatsbare wanden, die de verschillende kamers scheiden, en heeft dus het karakter van rijkskantorengedebouw behouden.

In deze dwarsvleugel werd voor het Ministerie van Landbouw en Visserij op de begane grond een bibliotheek met een bijbehorend boekenmagazijn (in de kelder) ingericht.

Bij het ontwerpen van een gebouw van een dergelijke inhoud is er vrijwel niet aan te ontkomen, dat men lopend in de gangen moeilijkheden ondervindt met de oriëntering, te meer daar ook uit een oogpunt van kosten zo veel mogelijk onderdelen werden genormaliseerd. Teneinde aan de gelijkvormigheid hiervan zo veel mogelijk te ontkomen en om oriëntatie mogelijk te maken is besloten, de hallen aan de zijde van de 1e Van den Boschstraat een onderling afwijkend aanzien te geven. Voor de hoofd vleugel die bestemd was voor het Ministerie van Landbouw en Visserij viel de keuze op sgraffito's.

Door ook de aansluitende gangen, die alle op precies dezelfde wijze gebouwd zijn, verschillende vloerbedekkingen en plafonds te geven en deze

De bibliotheek op de begane grond is
licht en ruim ▶

'De Vreugde' op de eerste binnenplaats

tevens in andere kleuren uit te voeren, werd de mogelijkheid om zich te oriënteren bevorderd. In de praktijk voldoet een en ander zeer goed.

In de hoofd vleugel langs de Bezuidenhoutseweg zijn representatieve vertrekken en zalen ontworpen. Deze zien in verband met de bezonning uit op de binnenplaats, waardoor tevens hinder van het lawaai van het verkeer op de drukke Bezuidenhoutseweg is vermeden.

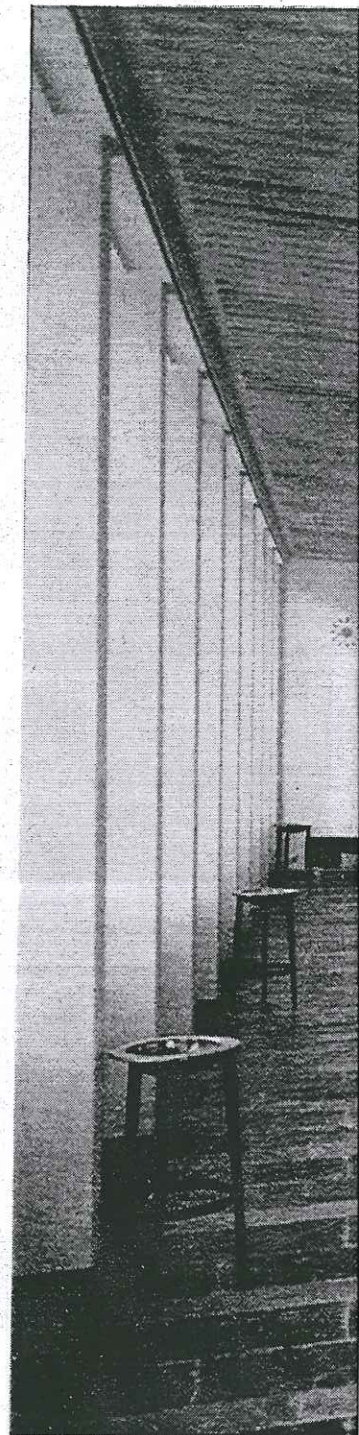
De ontwerper is de overtuiging toegedaan, dat de vertrekken en de daarbij behorende ruimten in deze representatieve hoofd vleugel door afmeting en meubilering moeten afwijken van de normale kantoorlokalen en door hun ligging in het gehele complex een overeenkomstige indeling behoorden te krijgen.

Daar met de bouw van deze hoofd vleugel langs de Bezuidenhoutseweg later werd begonnen, kon nog een monumentale opgang worden verwerkt in het stramien van de plattegronden, waardoor ook een groter aantal bezoekers, zoals vertegenwoordigende gezelschappen, een waardige ontvangst kan worden bereid. De hoogte van dit complex vertrekken is $1\frac{1}{2}$ maal de hoogte van een normale kantoorverdieping, waardoor tevens een verantwoorde afwisseling in de raamgroepering van de gevel aan de Bezuidenhoutseweg kon worden aangebracht.

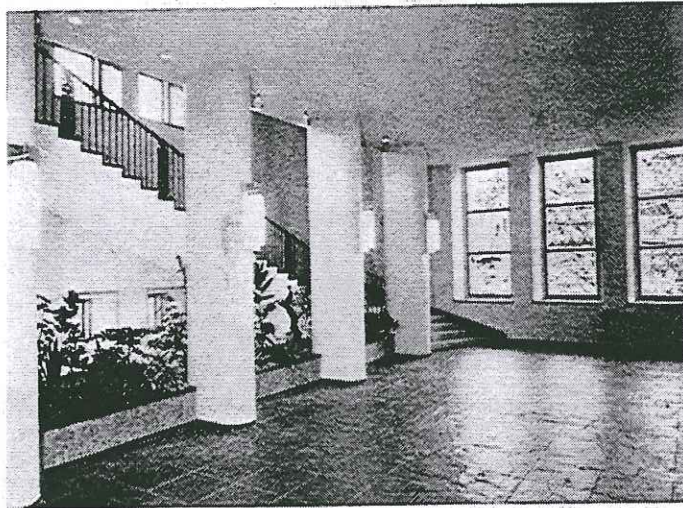
De hoofdingang van het Ministerie is gelegen aan de eerste binnenplaats, die met drie grote poortdoorgangen een royale verbinding met de Bezuidenhoutseweg heeft.

Op de hoogste verdieping van de vleugel aan de Bezuidenhoutseweg bevindt zich een grote kantine (voor ca. 300 personen), voorzien van een filmcabine en een keuken, waar ruimte aanwezig is om eventueel apparatuur op te stellen voor het bereiden van eenvoudige warme maaltijden. De kantine kan geheel worden verduisterd, zodat ook overdag voordrachten met films en lichtbeelden kunnen worden gehouden.

De receptiehal op de begane grond,
te betreden via de hoofdingang aan de eerste binnenplaats

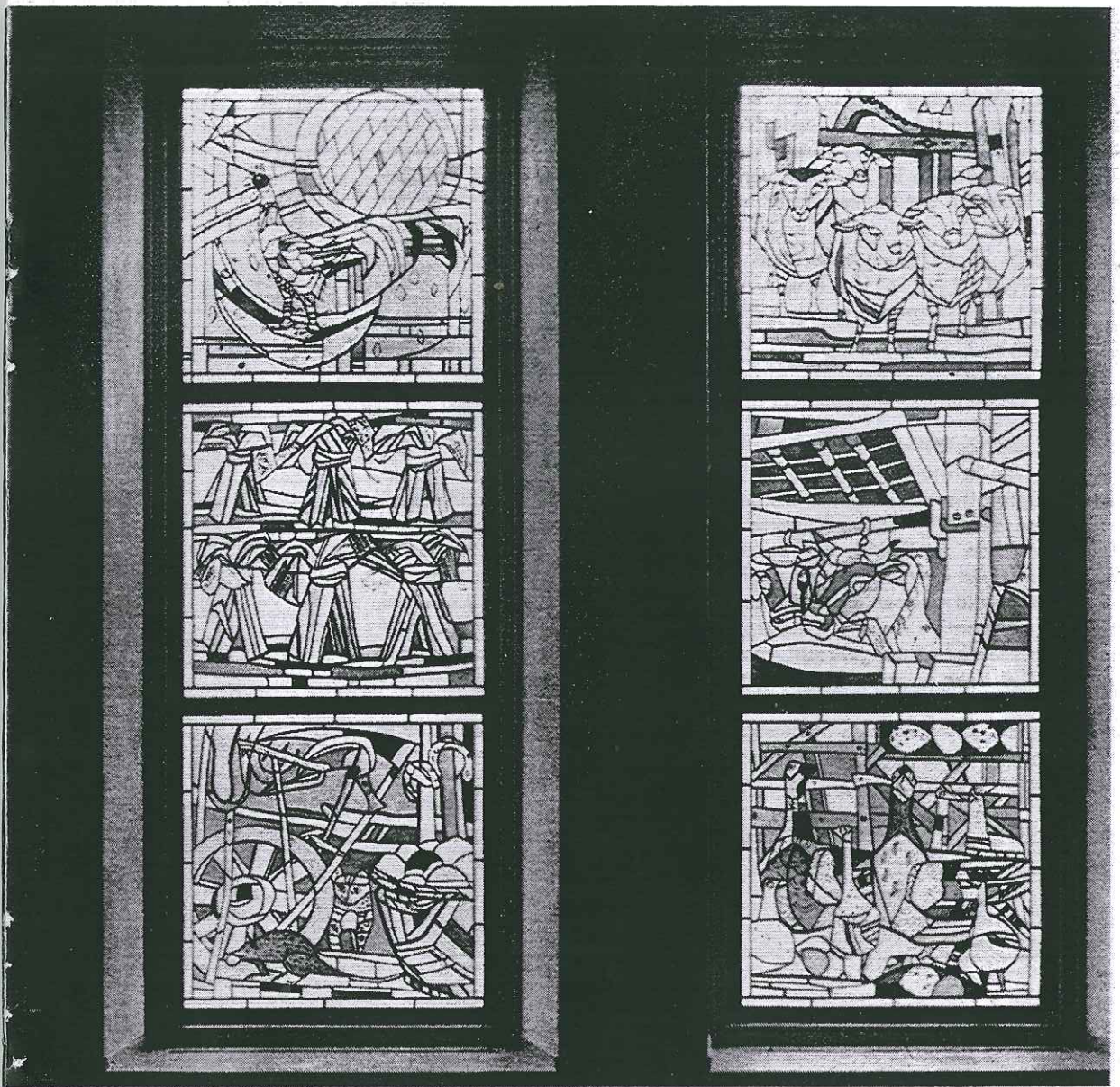

Het hoofdtrappenhuis zoals dat er op de begane grond uitziet

Het glas-in-lood raamcomplex in dit trappenhuis, kort beschreven op blz. 14

Decoratieve aankleding

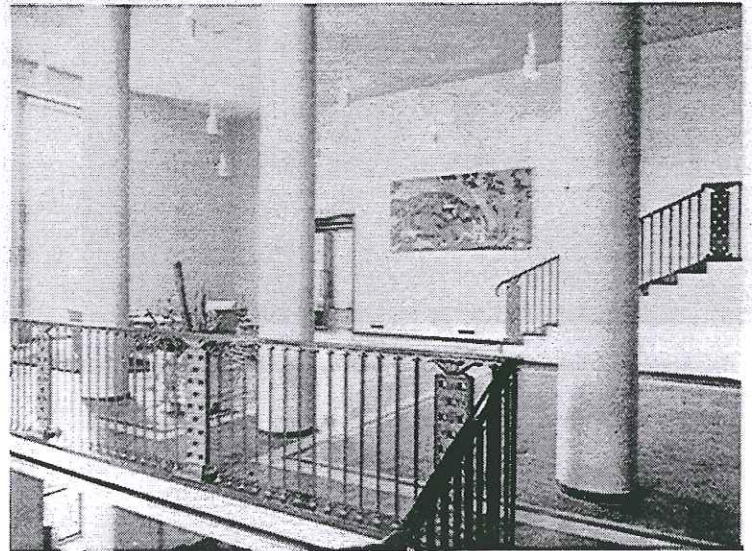
Aan de hoofd vleugels zijn door de dichter *A. Roland Holst* namen gegeven, behalve aan de vleugel langs de Bezuidenhoutseweg. De hoofd vleugel die men door de ingang 1e Van den Boschstraat 4 betreedt heeft de naam 'Eendracht' ontvangen, de volgende 'Volharding' en de derde (waar zich de hoofdingang van de Luchtmachtstaf bevindt) kreeg de naam 'Vertrouwen'. *Roland Holst* maakte bij de naam van elk van deze vleugels ook een toepasselijk kwatrijn; dat bij 'Eendracht' luidt:

ERKEN 'T ONKENBAAR HOOGSTE.
DE REST ZAL OVERWAAIEN,
EN ZIJ, DIE TWEEDRACHT ZAAIEN,
ZULLEN UW EENDRACHT OOGSTEN.

en is in metalen letters aangebracht in de hal achter de ingang.

In ieder der hoofd vleugels zijn de hallen op de verschillende verdiepingen voorzien van kunstuitingen op de muren; zo is het gebouw 'Eendracht' gesierd met sgraffito's (die hierna worden beschreven), terwijl in 'Volharding' mozaïeken en in 'Vertrouwen' muurschilderingen zijn aangebracht. De ingang aan de 1e Van den Boschstraat van elk der hoofd vleugels is getooid met een embleem. Boven de ingang van 'Eendracht' staat de godin Ceres, afgebeeld met een tak in de hand en staande op een vis. Het bronzen beeld is vervaardigd door *H. Reicher* (†). Boven de ingang van 'Volharding' is een bronzen beeld aangebracht, voorstellende een liggende vrouwefiguur, vervaardigd door mevrouw *K. van Rood-Limpers*. De ingang van 'Vertrouwen', ten slotte, is getooid met een embleem in de vorm van een wereldbol met adelaar. Dit embleem is afkomstig van de vliegbasis Soesterberg, waar het de oorlogshandelingen heeft doorstaan.

De corridor op de eerste verdieping van de hoofd vleugel ▶

De hal op de eerste verdieping van het hoofgebouw (zie blz. 16) leidt naar de monumentale corridor

Deco
Aan
beha
men
'Eenc
hoof
Rola
pass
ER
DE
EN
ZU
en is
In ie
voor
sied
mozi
De i
geto
Cere
beel
is ee
verv
wen
met
het

Langs de Bezuidenhoutseweg zijn aan het balkon wapenschilden bevestigd, vervaardigd door de beeldhouwer *H. J. Etienne*. Aan de poortdoorgangen zijn kapitelen verwerkt van de beeldhouwer *G. H. van Remmen*. De kapitelen in muschelkalk aan de hoofdingang op de binnenplaats zijn van de beeldhouwer *Bram Roth*.

Op de eerste binnenplaats staat een fontein met beeldengroep, voorstellende 'De Vreugde', door de beeldhouwer *Carasso*. De tuinaanleg van de binnenplaats is ontworpen door de heer *F. Theunissen*.

Betreedt men het gebouw door de hoofdingang, en slaat men, na door de tochtdeuren te zijn gegaan, in de receptiehal rechtsaf, dan komt men in het hoofdtrappenhuis, waarin gebrandschilderde ramen zijn aangebracht van mejuffrouw *Karla Wenckebach*.

Het raamcomplex aan de zijde van de Bezuidenhoutseweg (noordwestgevel) is onderverdeeld in negen voorstellingen betreffende landbouw, visserij en veeteelt in het algemeen, volgens de traditionele beoefening daarvan.

De linkergroep stelt de visserij voor.

Onderste : levende vissen met visnet.

Middelste : vissersboten in haven, met kantjes aan boord.

Bovenste : drogende visnetten op stokken, met drijvers aan de randen van het net.

De middengroep stelt de landbouw voor.

Onderste : landbouwschuur met gereedschap zoals riek, houten hooihark, zeis, sikkel enz.

Middelste : graanveld met twee rijen schelven.

Bovenste : de elementen : zon, maansikkel, sterren enz.

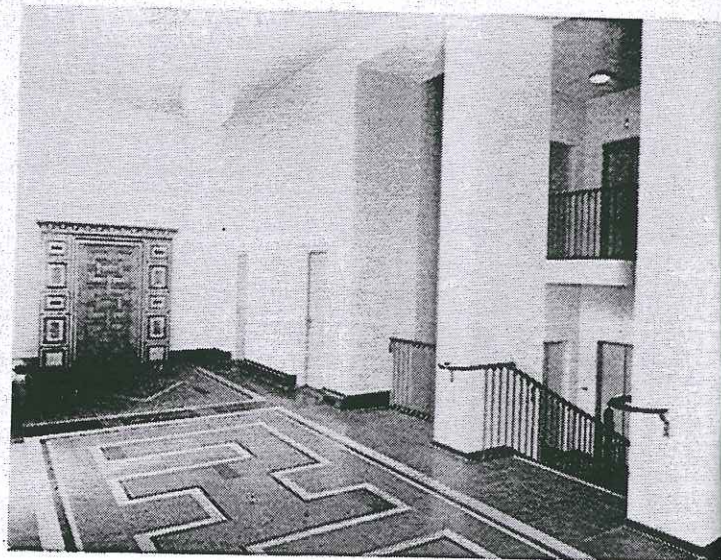
De rechtergroep stelt de veeteelt voor.

Onderste : pluimvee in ren met nest en eieren.

Middelste : twee koeien op stal met drinkbak.

Bovenste : jonge schapen voor damhek.

De kamer van de Secretaris-Generaal

De corridor leidt aan één zijde naar een geornamenteerde houten deur in een omlijsting van gekleurd marmer

Decor
Aan
beho
men
'Een
hoof
Rolc
pass

ER
DE
EN
ZU

en i
In i
voe
sier
moz
De
gete
Cer
bee
is e
ver
wer
mel
het

Rechts daarnaast, in een nis tegenover de hoofdtrap, staat een portretbuste van wijlen dr. ir. S. L. Louwes, directeur-generaal van de Voedselvoorziening, vervaardigd door de beeldhouwer *Sondaar*, welk kunstwerk geschonken is door het Comité Gedenkteken dr. ir. S. L. Louwes.

Onder de trap, aan de zijde van de 1e Van den Boschstraat, is een drietal raampjes aangebracht die van links naar rechts uitbeelden:

bloembollencultuur,
(eenden)jacht, en
bosbouw en natuurreservaten, sierheesters.

Gaat men de trap op, dan komt men in de hal van de eerste verdieping van het hoofdgebouw. Hier staat een bloembak, ontworpen en gemodelleerd door mejuffrouw *Josje Smit*. De wandschildering (arcadisch landschap) is van de kunstschilder *Kasper Niehaus*.

De negen ramen in de muur aan de 1e Van den Boschstraat (zuidwest-gevel) stellen de verschillende takken der Nederlandse verwerkende industrieën, de economie, het onderzoek en de wetenschap voor, voor zover zij tot het ressort van het Ministerie van Landbouw en Visserij behoren.

Bovenste rij: Hoofdproduktschap Akkerbouwprodukten.

Van links naar rechts:

Kristalmengapparaat in de farmaceutische afdeling van de Gist- en Spiritusfabriek te Delft.

Beweegbare ellebogen van de koffievulmachine: het automatisch vullen van zakjes aan de lopende band bij *Van Nelle's* Fabrieken te Rotterdam.

Distilleerkuip, zwanenhalsmodel, bij *Lucas Bols* te Amsterdam.

Middelste rij: Wetenschap en cultuurtechniek.

Van links naar rechts:

Microscopisch laboratoriumonderzoek bij melk en veeartsenijkunde.

Herverkaveling: opspuiten van zand en dichtspuiten van sloten.

Insektenbestrijding: proefdieren.

Onderste rij: Handel en economie.

Van links naar rechts:

Bokkingrokerij.

Groenteveiling: de klok.

Brood- en meelfabriek: de bakoven.

Een der wandschilderingen
bij de kantine

In de hal van elke verdieping van de vleugel 'Eendracht' zijn sgraffito's aangebracht (zie blz. 23). Hier: het water

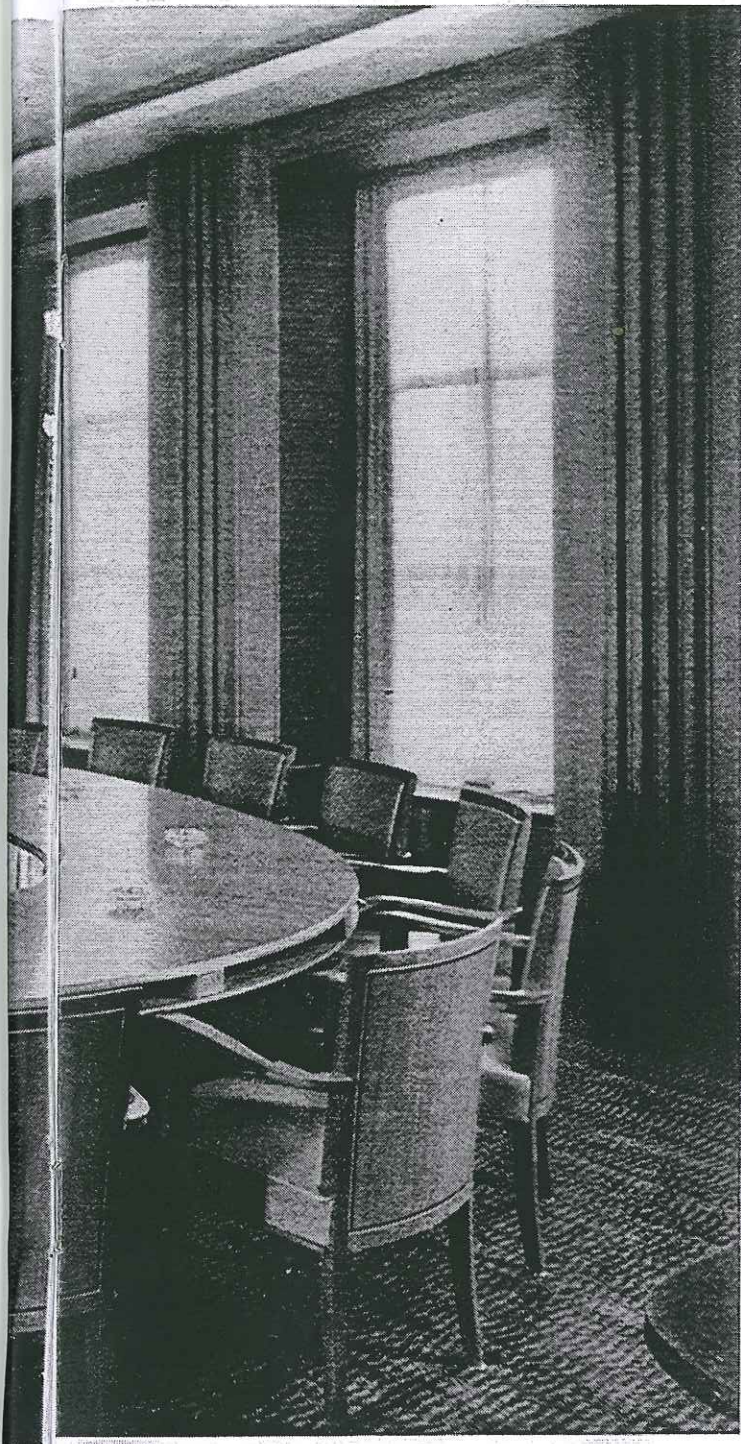
Decor
Aan
beh
men
'Een
hoo
Rolc
pass

ER
DE
EN
ZU

en i

In i
voo
sier
mo:
De
get
Cer
bee
is e
ver
wer
me
het

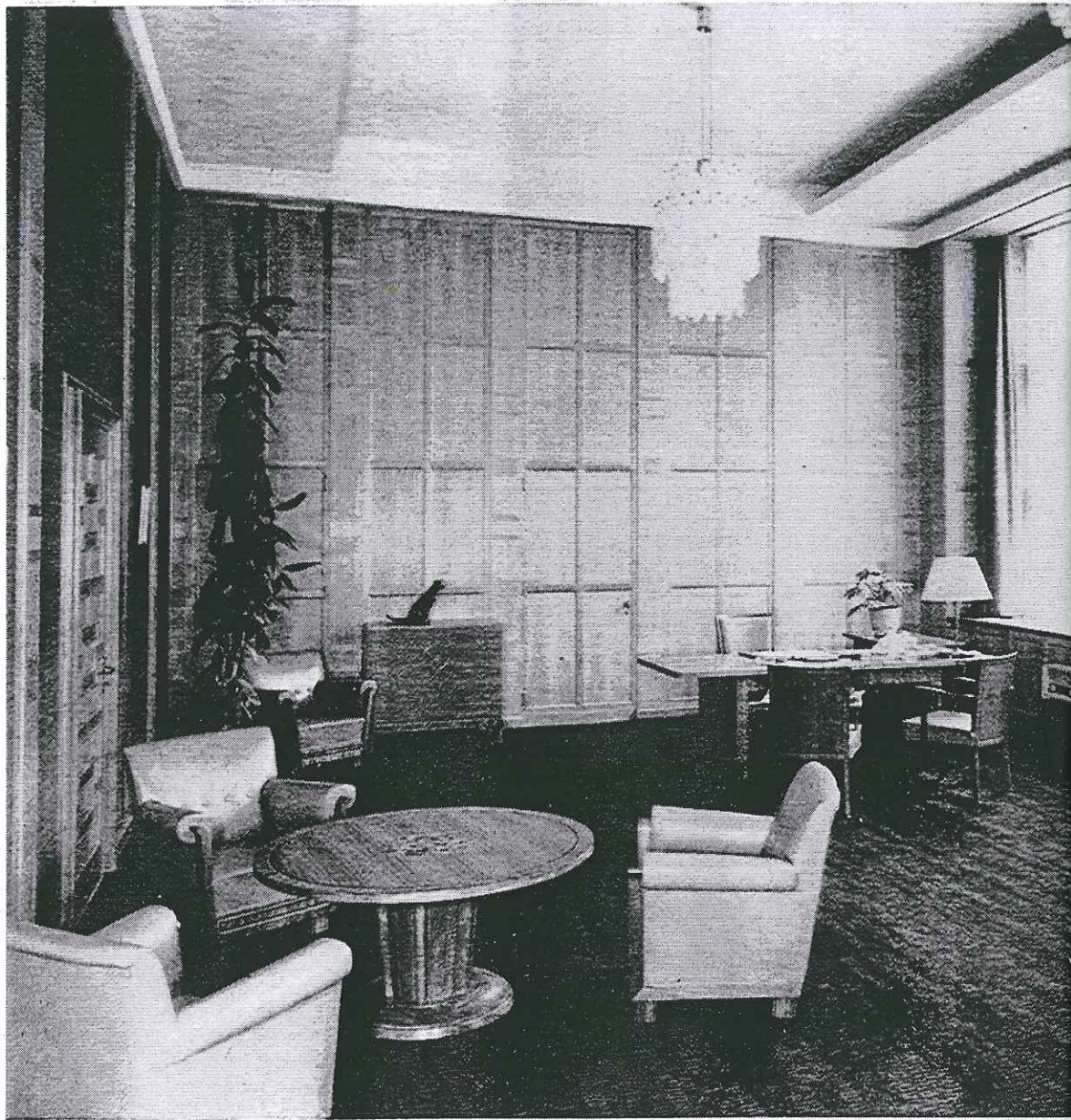
Door de deur aan het einde van de corridor (blz. 14)
betreedt men de vergaderzaal van de Minister

Deco
Aan
beho
men
'Een
hoof
Rolc
pass

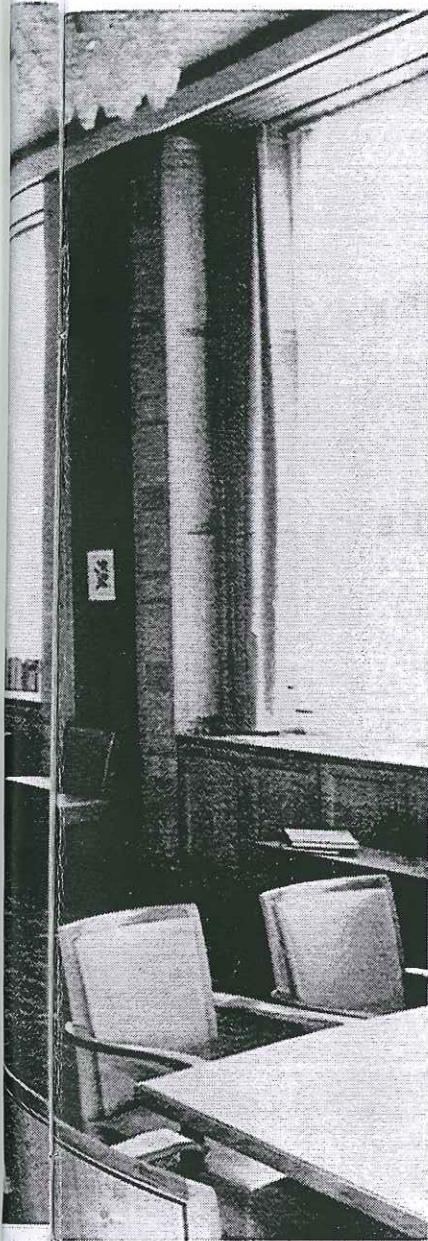
ER
DE
EN
ZU

en i

In i
vo
sier
mo
De
get
Cer
bee
is e
ver
wer
mel
het

Het vertrek van de Minister heeft een eikenhouten lambrizing

De voorhal, die men nu verlaat, geeft door bronzen deuren toegang tot een lange en hoge receptie-hal. In de hiermee evenwijdig lopende secundaire gang hangen twee wandtapijtjes, vervaardigd door mevrouw *B. Hubers*.

Aan de secundaire gang zijn onder andere de kamers van de Secretaris-Generaal en de Chef van het Kabinet gelegen.

In de ministerskamer hangt een portret van H.M. de Koningin van de hand van de kunstschilder *J. Mekking*. De intarsia in de tafel is van mevrouw *Nel Bouhuys-Klaassen* en stelt de roof van Persephone door Hades voor.

Hades, de god van de onderwereld, was zo onaantrekkelijk dat geen meisje zijn vrouw wilde worden. Toen roofde hij Persephone (dochter van Demeter, godin van de oogst), die aan het bloemenplukken was, en nam haar mee naar de onderwereld.

Door het gemis van dit lieve wezentje treurden de dieren en planten en was het tenslotte op aarde geen leven meer. Wanhopig smeekte Demeter aan Zeus, de oppergod, haar dochter weer naar boven te laten komen om het leven op aarde weer te herstellen. Zeus besliste (om niet met zijn broer Hades ruzie te krijgen) dat Persephone het jaar voor de helft onder en voor de helft boven de aarde moest doorbrengen, waardoor de seizoenen ontstonden. Persephone is nu de godin van de lente; wanneer zij verschijnt bloeit alles op.

De intarsia stelt de roof voor.

De heer *H. Polak* adviseerde bij de vervaardiging van het machinaal geknoopte Deventer tapijt (Koninklijke Tapijt Fabrieken, Moordrecht).

In de kamers van Secretaris-Generaal en de Chef van het Kabinet: handgeknoopte tapijten naar ontwerp van de heer *H. Polak*, welke bij De Knipscheer te Laren werden vervaardigd. De plafondschildering in de kamer van de Secretaris-Generaal is van de graficus *M. Esscher*.

Aan het einde van de receptie-hal noodt een monumentale deuroplijsting tot bezichtiging. Deze is van marmer mozaïek door mevrouw *Nel Bouhuys-Klaassen*. De erin vervatte deur geeft toegang tot een vergaderzaal, waar een wandtapijt hangt van mejuffrouw *Josje Smit*. Bij de vervaardiging van dit machinaal geknoopte Deventer tapijt van de Koninklijke Tapijt Fabrieken te Moordrecht werd geadviseerd door de heer *H. Polak*.

Op de trap die in deze hoek van de hoofdverdieping leidt naar de 1e etage: een paar trapeuning-bekroningen van *Bram Roth*.

Op de bovenste verdieping van deze vleugel, in de voorruimten ter weerszijden van de kantine: wandschilderingen, aan de ene zijde van de heer en mevrouw *Bouhuys-Klaassen*, en aan de andere zijde van de kunstschilder *Van der Neut*.

In de kantine: een sgraffito van de kunstschilder *J. Groenestein*.

Voor de lichtornamenten werd samengewerkt met 'Indoor' te Amsterdam, waarbij in het bijzonder de heer *Cohen* adviezen verstrekke.

Decor
Aan
beho
men
'Een
hoof
Rola
pass

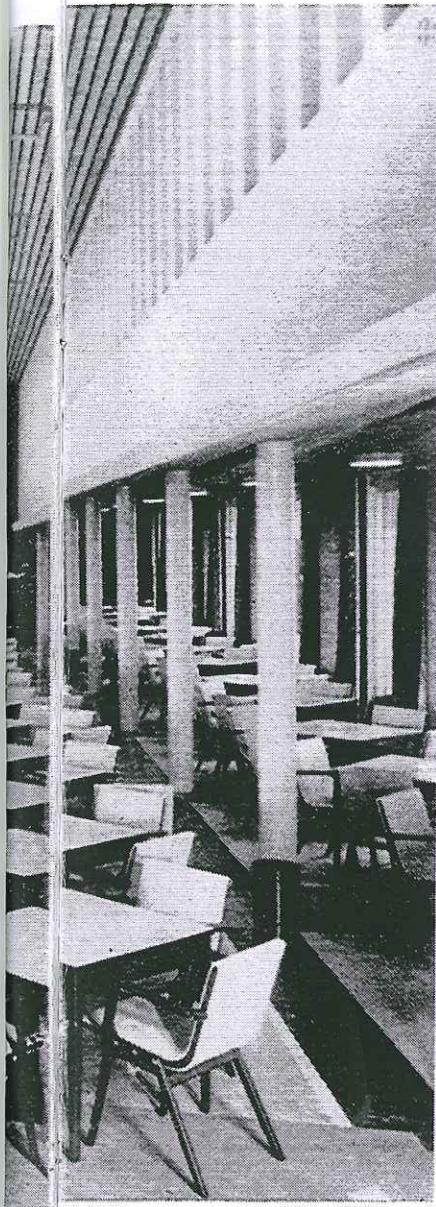
ER
DE
EN
ZU

en i

In i
voo
sier
moz
De
get
Cer
bee
is e
ven
wer
mel
het

Ook al vanwege het fraaie uitzicht is de kantine zelden zó leeg

Zoals reeds eerder werd besproken, zijn in de hallen op elke verdieping van de hoofd vleugel 'Eendracht' die bij het Ministerie van Landbouw in gebruik is, sgraffito's aangebracht. De grondslagen hiervoor zijn met de ontwerpers en uitvoerders bepaald in overleg met twee hoofdamttenaren van dit Ministerie. Met een nadere uiteenzetting daarvan wordt deze beschrijving van het gebouw van het Ministerie van Landbouw en Visserij besloten.

Begane grond

De Almacht en Zijn Schepping, de natuur, is het uitgangspunt. De mens met al zijn activiteiten ontleent zijn bestaan aan de Alma Mater, de Natuur, werkt bij de gratie van haar scheppingen en haar rijkdom, en put daaruit de mogelijkheden voor de landbouw en daarmee voor ons bestaan.

In de symbolische voorstelling van deze oermacht ziet men, dat daarin haar kinderen in de vorm van het wilde dier, de bloem en de boom een plaats vinden.

Kunstenaar: *J. Groenestein*

1e Verdieping

Het water is het medium waarin alle leven ontstaat. Alles wat geboren wordt is door een watermantel omgeven. Het gehele groeiproces speelt zich in en met behulp van water af.

Kunstenaar: *D. Zwier*

2e Verdieping

De grond is voor de landbouw de baarmoeder. Daarin valt het zaad, kiemt het leven en maakt het leven zich vrij.

Kunstenaar: *H. Bayens*

3e Verdieping

De mens draagt zijn arbeid bij om met de oorsprong, water en grond, zijn voedsel te winnen.

Kunstenaar: *J. G. Goeting*

4e Verdieping

De regen is voor de ontwikkeling van de ontkiemende gewassen onmisbaar; hij is de geleider van de voedingsstoffen.

Kunstenaar: *Paul Kromjong*

5e Verdieping

Lucht, zon en licht. Het licht geeft de synthese van het leven. Het belangrijkste proces voor de landbouw, de fotosynthese, is van het licht afhankelijk.

Kunstenaar: *W. Malin (†)*